

Meziválečné období - úvod

/charakteristika konce desátých a dvacátých let/

Můžeme-li v předválečném období rozeznat dva hlavní proudy - okolo roku 1900 začínající úsilí moderny a okolo 1910 paralelně s ní a v podstatě v jejím rámci se rozvíjející hnutí kubismu - je situace po první světové válce jako celek méně přehledná, jak co do množství rozličných názorů, tak i do počtu časopisů, které tyto názory prezentovaly.

Nicméně i v tomto období je možno rozlišit několik základních trendů: z předválečného období pokračuje jednak vývoj v linii Kotěrovy školy, sbližující se nyní s modifikovanou formou druhé vývojové linie této doby - předválečného kubismu. Před polovinou dvacátých let začíná výrazně vystupovat mladá generace architektů a teoretiků, navracející se, v souhlase se současným zahraničním děním, k doktríně účelu a konstrukce; tento proud, známý jako konstruktivismus nebo funkcionalismus záhy ovládl pole a stal se nejvýraznějším a nejmohutnějším hnutím meziválečného období. Řada architektů, patřících k předválečné moderně se postupně přiblížila nebo vůbec přešla v průběhu dvacátých let k funkcionalistické architektuře, avšak v jedné otázce - v otázce, zda je architektura uměním, se architekti starší generace nikdy neshodli s přesvědčením mladších /nebo lépe některých mladších/, kteří to popírali. Rozdílné názory na tuto otázku přetrvávaly i uvnitř funkcionalistického tábora a rozdělovaly jejich zastánce do různých skupin.

Kontinuita s předválečnou dobou /1918-1923/

Moto: "Vývoj byl válkou přerván, myšlení jí bylo zpřísněno, cítění zvěleno a obráceno více k národu."

P. Janák^{1c/}

Období od konce války až asi do doby okolo roku 1923 je v podstatě pokračováním předválečného vývoje. Postavou, která v teorii architektury nejvýrazněji ztělesňuje tuto kontinuitu je Pavel Janák.

Na konci roku 1918 publikoval Janák ve VOLNÝCH SMĚRECH článek VE TŘETINĚ CESTY^{2/}, v němž rekapituloval a hodnotil dosavadní vývoj a pokoušel se nastínit další cestu. O již zdolaném úseku, oné první třetině cesty, říká: "... konečně vyvrácena byla pro nás stará gramatika starých slohů. Není nám více třeba pilastrů, hlavic, obrub ve starém smyslu, nemusíme se jimi tísnit. Naše temná nedůvěra k nim je teď potvrzena: máme - ne-li ještě celou mluvu - tedy již vlastní výrazy a slova. Naše přesvědčení teď zní: Není zvláštních samobytných členů a článků, ale jest jen jednotná hmota, jež se spojuje a zcela utváří duchem; to čemu musíme zde ještě říkat tvar, jest jen zvláštní proměna hmoty na daném místě. Architektura je budování v hmotě podle volné představy ducha a nezávislé na obtížích hmoty a tíži."

Během této první třetiny cesty vzhikla podle Janáka "nová tkáň hmoty" jako výsledek nového názoru na hmotu, spočívajícího v úsilí o její oživení a zduchovnění, avšak zatím nebyla objevena její "velká stavba", její celek a

"osnova". Vytvořit tento celek, tuto osnovu, znamená urazit druhou třetinu cesty. Třetí třetina vývoje nové české architektury bude, oproti rozvoji jejích "čistých" složek, spočívat v rozvinutí účelové části architektury: "Kdysi bylo nutno architekturu proti jhu účelu obrániti, když si jí účel chtěl jako tyran podrobiti. Nyní naopak dospěli jsme, že zasazujeme účel v řadu architektury. Rozřešení lidských účelů je tedy do vzrůstu architektury zařaděno a to takto: hmota je totožna s půdou - vlastí, nad níž vyrůstá kmen - národní život a duch, který z této řady totožností vychází, vrací se do ní a vytváří z jejích jednotlivých oblastí organisované celky architektury. Taková architektura objímající již tvořivě i život je architektura národní."

Janák ovšem ani nyní nechápe účel ve smyslu funkce budovy nebo jejího provozu, ale spíš ves smyslu národním a sociálním. Naše architektura, říká, "nevěnovala se části sociální; založila se sice pevně v sobě a započala správně své budování zdola, avšak musí, má-li býti architekturou národní, obrátit se po vybudování svého řádu k pořádání účelu českého života. /.../ Šťastna ona architektura, která je v obou svých částech, čistě i účelové stejně úměrně založena a rozvinuta."

Jak naznačuje citovaný článek, odehrával se další vývoj původně výlučného hnutí kubismu ve směru národního slohu /nazývaného "obloučkový dekorativismus" nebo také "rondokubismus"/; tento sloh ovlivnil ve větší či menší míře celou soudobou architektonickou produkci. Formální změny, k nimž v této poválečné modifikaci došlo, spočívaly v nahrazování pyramidálních a šikmých forem hmotami

krychlovými a hranolovými a později v užívání válcových a kulových prvků; důležitou roli zde hrály také formové elementy lidové dřevěné architektury.

Nový důraz byl kladen rovněž na barevnost budov. Janák otiskl už v roce 1916 v časopise VENKOV článek BARVU PRŮČELÍM!, v němž pojednával o pražské architektuře z hlediska barevnosti; probíral jednotlivé významné stavby, zjistil dlouhou tradici barevné architektury a stavěl se za její udržení a rozvoj.

Tento článek byl přetištěn ve druhém ročníku STYLU^{3/} a současně s ním byla publikována další Janákova úvaha s názvem K FUNKCI BAREVNOSTI V ARCHITEKTUŘE A V OSUDU PAMÁTEK.^{4/} V první části článku rozvedl autor svou tezi o funkci barvy: "... vývoj moderní architektury poslední doby můžeme charakterisovat jako vývoj od konstruktivní, nezmožené hmoty k formě a od této k aktivní formě architektonické. Nuže objevení barvy v architektuře je dalším důsledkem rozvíjení této aktivity povrchu architektury a jejího úsilí o výraz, na kteréžto cestě muselo se konečně dospět až k účinnu barvy."

V druhé části článku se autor zamyslel nad problémem udržování památek, zejména v souvislosti s jejich barevností, a došel k názoru, že ani metoda slohové restaurace, vlastní 19. století, ani pouhá konzervace původního stavu nejsou u dosud používaných památek řešením, neboť ty lze při životě udržet pouze "ve stále rovnováze s dobou".

K tématu barvy v architektuře se vyslovil i Vojtěch Birnbaum v krátkém článku K DISKUSI O BAREVNOU ARCHITEKTURU.^{5/} Birnbaum upozornil, že "oprávněnost barvy

v architektuře jest ... nesporná; třeba se však chrániti, abychom z tohoto správného poznatku se nepřemetli v nesprávný závěr, že každá dobrá architektura musí být barevná; to vyvrací právě gotika a barok, jež jistě nebyly špatné".

Do období pokubistického, prefunkcionalistického snažení patří, podobně jako předchozí téma barevnosti, i formalistické meditace Jiřího Krohy^{6/} o prostoru, tvaru a monumentalitě, publikované v letech 1919 až 1922. Sem patří i Hofmanova úvaha z roku 1922^{7/} zamýšlející se nad souvislostí středověkých orientálních a exotických architektur s dnešním formovým cítěním.

Otakar Novotný v článku HLEDÁNÍ A NÁVRAT^{8/} z roku 1921 hodnotil dosavadní vývoj kubistické architektury a její současné stádium; jasnozřivý název jeho článku i vlastní obsah je na rozdíl od dosud jmenovaných statí předznamenáním dalšího vývoje: v souvislosti s otázkou příštího poměru architekta ke hmotě Novotný říká, že půjde o "návrat k přísné tektonice a logice antického člověka. /.../ Nový život moderní architektury počne obydlím: skromným domem a interieurem. Jedině jim dáno jest dosud, aby účastny byly z obrodných snah všeho, co každý vývoj výtvarné práci jest dlužen. Z let bezprostředně předcházejících - ... z let secessních a kubistických - - přejímají romantickou linii, neuvědomělý tvar a neodůvodněné pomalování, aby je znova vyměnily za přísnou struktivnost a tektoniku materiálu a tuhou barvu".

Z hlediska dalšího vývoje naší architektury je pozoruhodný krátký článek s ironickým názvem KRÁSNÁ BUDOUCNOST.^{9/} z roku 1921. Jeho autor, značka P.J. /Pavel

Janák/ v něm referoval o obsahu jednoho čísla francouzského časopisu L'ESPRIT NOUVEAU, kde byly publikovány a propagovány urbanistické projekty Tony Garniera, Auguste Perreta a Le Corbusiera, z nichž dva posledně jmenované navrhovali zastavění obrovskými věžovými domy jako léka na problémy velkoměsta. Uvedené ideové projekty, jež se během několika následujících let staly u nás velmi populární, komentuje Janák takto: "Tyto teoretické návrhy /k nimž redakce listu sama poznamenává, že jen neprávem mohou býti označovány za předčasné a za projekty budoucnosti/ ukazují také všecku hrůznost a osudnost této mechanické a materialistické metody americké. Amerika jen stále pracuje předstihováním, násobky, geometrií číslic a hmot - a zapomíná v tomto rostoucím moři - na jednotlivý lidský život. Všude jde jen o službu hmotě, o mnohonásobně množství, pro jedince není nikde místa dle jeho zvláštní povahy. Jsou jen mrakodrapy s tisíci stejných bytů a vše jest veřejný park - nikde není místa pro rodinný tvar domku a intimitu soukromé zahrádky. Jaká to hrůzná cesta!".

Úvaha ARCHITEKTURA - HMOTA ČI DUCH?^{10/} od Pavla Janáka byla sice napsána až v roce 1925, v době plného rozkvětu funkcionalistických a konstruktivistických koncepcí, ale svou povahou náleží k předchozímu období; můžeme ji chápat jako tečku za dosavadním kontinuálním vývojem v rámci jedné generace.

Janák se v tomto článku snažil hájit principy, k nimž dospěla česká moderní architektura po dvaceti letech svého vývoje - principy, které popíraly primární roli konstrukce a účelu v tvorbě architektury. Janák píše: "Dnes se v novém mladém hnutí architektury opět zdůrazňuje konstrukce,

jako východisko architektury, ba jako sám princip tvoření architektury. Konstrukce dle toho je už sama sebou architekturou. Tu je, zdá se, v tomto okamžiku mezi názorem mladých a mezi posledním obdobím naší moderní architektury, zásadní, protichůdný rozdíl: neboť ať konstrukce jakkoli nám byla strojním součinitelem /rozumíme-li konstrukcí racionelní zacházení se stavebními hmotami/, přece architektura, dle našeho přesvědčení vyrůstala ve formy a v celky, tvořené a budované duchem. /.../ Architektura nemůže skutečně nikdy přestat na tom, že dovede bystře nalézt a zjistit hmotné úkoly, které jí doba ukládá a vyhovět jim. Doba nemá jen potřeby hmotné, má i potřeby po duchu. /.../ Víra v konstrukci jako východisko architektury je dětská víra, která netuší ještě podivné záhady tvoření. /.../ ... je podivno, že budovy stárnou co do svého účele, jemuž více nevyhovují, nestárnou však onou druhou polovinou nad účel se zvedající!

V závěru této stati, v níž je cítit tón rezignace a zklamání nad směrem, jímž se současně architektonické myšlení ubírá, Janák prohlašuje: "Jsem přesvědčen, že lidský puď k vyššímu nevymřel a že žije. Ať se ho dovoláváme nebo popíráme. Je v přirozenosti člověková konání. A projeví se zase i v době největší věčnosti opětnou potřebou účelné architektury k vyšší jednotě, tvarovému výrazu a obsahu."

I když je pravda, že v některých okamžicích toužíme zvědět podrobněji, co vlastně Janák oním tak často používaným slovem "duch" míní, je na druhé straně zřejmé, že se jeho námítky vůči konstruktivistické teorii dotýkaly skutečných problémů; těchto problémů si ostatně, jak uvidíme dále, byli méně dogmatictí příslušníci avantgardy vědomi.